

APRÓFALVAK AZ EZREDFORDULÓN

Az MTA Stratégiai Tanulmányok programja és a Párbeszéd a Vidékért Egyesület 2008. február 25-én konferenciát rendezett „Kistérségek lépéskényszerben” címmel az MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus Termében. A vitán Glatz Ferenc elnök volt a házigazda és Csatári Bálint a moderátor. (Ő készítette el a kormányzat részére írott „Tanulságok” című összefoglalót is.) Az alábbiakban szerkesztett formában a konferencia előadásait közöljük.

A kistelepülések „sorsának alakulása csemegetéma a településtudomány, a szociológia, de a történettudomány számára is. Sőt, a mai politikai konfliktusok magyarázatát kereső politikatudomány számára is” – mondtuk 2005 májusában, amikor az új vidékpolitikai program meghirdetése kapcsán már a harmadik 1000 fő alatti településben fejeztük be a lakossági fórumot. (Köztük egy 100 fő lélekszám alatti, ún. aprófaluban.) „A településtudomány számára téma, mert következtetést vonhatnak le arról: vajon milyen térszervezetben lehet életképes az 1000 (kistelepülés) vagy éppen az 500 lélekszám alatti (ún. aprófal) település. Hiszen nemcsak nyomorról, de szuburbanizálódó aprófalvokról is szól az utóbbi évek településszerkezeti átalakulása. Vagy éppen üdülőfalvak kialakulásáról. Tehát lehetséges sikertörténetekről is. És következtetéseket vonhatunk le arról is: hol érdemes és milyen szintű elöljáróságot, önkormányzatot »eltartania« az államnak. A történettudomány nyilván számba veszi, hogy a rendszerváltás hevében hozott 1990. évi önkormányzati törvény milyen megfontolás alapján duplázta meg az önkormányzatok (és hivatalok) számát?” Magam is tagja voltam – teszem hozzá ma, magyarázatként – az ezen törvényt előkészítő Németh-kormány. És részt vettem a vitában. A sok új önkormányzat melletti alapérv politikai volt. Mondván, hogy az 1970-es években létrejött „körzetesítés” az aprófalvak, kistelepülések elhalásához vezetett és a politikai demokrácia feltétele a polgárok minél szélesebb körű aktivitása, tehát a lehetőség szerinti legtöbb önkormányzatra van szükség. Ez az optimista hit a politika erejében, egyszerűen lemosta azokat a szakmai-gazdasági és társadalmi érveket, amelyek a nyugat-európai példákra hivatkozva az ésszerű körzetesítés mellett hangzottak el. Így maradt az elkészített és hosszan vitatott törvény előkészítése az Antall-kormányra. Amely az 1990. őszi önkormányzati választások miatt is, lépéskényszerben volt. És meghozta a rendszerváltás egyik „nagy” újdonságát, az önkormányzati törvényt. Most, 18 évvel a politikai rendszerváltás után már lehet következtetéseket levonni a történelemből. Vajon mennyire érvényesült – vagy éppen háttérbe szorult – a szakszerűség a magukat forradalmi helyzetbe képelt

GLATZ FERENC

Aprófalvak, kistelepülések, rendszerváltás

politikus örségváltók és értelmiségiek gondolkodásában? Mikor érik meg arra egy társadalom, hogy korrekciókat hajtszon végre? Hiszen ma, 2008-ban, már minden átlagosnál bátrabb politikus is kimondja, hogy ez az önkormányzati rendszer finanszírozhatatlan.

Sőt, igazgatási zavarokat, egyes esetekben anarchisztikus jelenségeket idéz elő. (Politikai bátorság kell ilyesmit kimondani. A választásoknak kiszolgáltattott politikus miért vállalná a szembefordulást a helyi hivatalokhoz, állami állásokhoz ragaszkodó alsó szintű adminisztrációval? Akiknek a befolyása a helyi közvéleményre óriási.)

De „a kutatók, a politikatudomány, szociológia, településtudomány művelői kimondhatják – folytatódik a 2005. májusi szöveg –. Ha ez a következtetésük. Természetesen arról is szólni kell a kutatóknak, hogy ha önkormányzat – és hivatal – nélkül maradnak az aprófalvak, akkor vajon nem hatalmasodik el a teljes zűrzavar e térségekben? Hiszen az itteni elhagyott házakkal tűzdelt településekre áramlik a rendszerváltás igazi nagy vesztese, a vidéki szegénység. Amelyik »kényszerigénytelenség«-ben szenved. Be kell érnie olyan életkörülményekkel – lakással, táplálkozással, infrastruktúra-hiánnyal, iskola és egészségellátási hiánnyal stb. –, amelyek az aprófalvakban az utóbbi években kezd kialakulni. És amely nincstelenség a megélhetés-bűnözés melegágya: ha nincs mit enni, nincs ruhára pénz, az ember áthágja az eddig betartott erkölcsi normákat, eltulajdonít, rabol. (És e szerencsétlenek mind nagyobb hányada roma. Ami tovább súlyosbítja a társadalmi konfliktusokat.) Meg kell tehát egyszer vizsgálni közelről a rendszerváltás hozta igazgatási deficitet – ha az tényleg deficit. Meg kell vizsgálni, hogy az 1720 kistelepülés (1000 fő alatt), illetve ezek között a mintegy 1050 aprófal (500 lélekszám alatt) mennyire életképes. Hiszen a magyarországi települések számának több mint 50%-át teszik ki. És meg kell még alaposabban vizsgálni, mi történik azzal a mintegy 760 ezer emberrel, akik e kistelepüléseken élnek? Mindenekelőtt az aprófalvak 280 ezer főnyi lakosságával.” Ez hangzott el 2005-ben. A Kovács Katalin vezette csapat már akkor az aprófalvakkal foglalkozott. (És Kovács Katalin az új vidékpolitika fontosságát

meghirdető „Párbeszéd a vidékért”-nek egyik szakmai és emberi motorja volt.)*

A 2005. évi vidékpolitikai kezdeményezésnek állandó témái maradtak a kistelepülések, illetve az aprófalvak.

Mi lett a 2005. évi vidékpolitikai programmal? Kérdezhetik többen, akik itt ülnek ma, 2008 februárjában a konferenciánkon. És akik sokáig hittek a 2005. évi mozgalom időszerűségében, erejében.

2005 nyarán a Párbeszéd lakossági fórumainak következtetéseit átadtuk a kormánynak. Egyik pontja volt: országosan, alulról építkező területfejlesztési programot kell kialakítani a vidéki térségekben. Azt tervezzük, mondtam, hogy az ország térképére 3 éven belül rá lehessen „rajzolni” egy kistérségi szinten megfogalmazott fejlesztési tervet. A 2005. évi terveket a jogosítványokkal felruházott kistérségi közösségek alakították volna ki, illetve a helyi politikus, civil, valamint országos intézmények – így az MTA Regionális Kutatások Központja, a VÁTI és egyéb szakintézmények – munkatársai állították volna össze. És az egészet egy Nemzeti Vidékpolitikai Tanács koordinálta volna, amelyet törvény hagy jóvá, és amelyben a politikusok, szakemberek, civilek képviselői ülnek. Ez a tervezés biztosította volna az anarchia jelenleg is fenyegető veszélyének elhárítását a kistérségekben. Azt ugyanis, hogy a szomszédos önkormányzatok, vagy kistérségen belüli fejlesztések, között nincs összhang. Dupláznak az iskolai, kulturális fejlesztések, nincs összhang az infrastruktúra-fejlesztések között. A törvény előkészítése során, 2005 nyarán–őszén, mint a Párbeszéd elnöke, sikerült ötpárti egyetértést teremteni. Ez az akkori ellenzéki pártokat dicséri. No meg jellemzi, a 2006 előtt még konszenzusra is hajló politikai ellenfeleket. Akik azóta ellenfelekből ellenségekké lettek, és nem is beszélnek egymással. A törvénytervezet az előszavazáson 2006. februárban túljutott (96%-os elfogadottsággal). De plenáris ülésre már nem kerülhetett, mert jöttek az országgyűlési választások. A parlament feloszlott.

A választások 2006 májusában új helyzetet teremtettek. A győztes koalíció egy érdekes kísérletbe kezdett. Nem folytatta a vidékpolitikát – amelyet különben 2006 előtt ő támogattott. Módszereiben is új politizálási módot vezetett be, amelynek eredményességét nem az én hivatásom megítéli. Történészként úgy mondanám: felhagyott a „néppártinak” nevezhető politikai hagyományokkal. Talán a felvilágosult abszolutizmus hagyományaira emlékeztető módszerekkel dolgozott. A vidékpolitika – amely fáradtságos, emberek közötti és napi elfogadottságot feltételezhető politikai ágazat – láthatóan nem fért bele ebbe a politikai gondolkodásba. Amolyan racionalitás nélküli tevékenységnek tűnt. Ahogy az egyik miniszter mondta – igen értelmes ember, különben – a gazdaság majd megoldja, a költségvetési pénzt lyukas veder-

*A „Párbeszéd a vidékért” mozgalom vitaindítóját, valamint a következtetéseket (mindkettőt Glatz Ferenc tollából) közölte az Ezredforduló 2005. évi 1-2. és 3. száma.

Tartalom

• VIDÉKPOLITIKA •

GLATZ FERENC: Aprófalvak, kistelepülések, rendszerváltás	2
KOVÁCS KATALIN: (Kis)falvak és lakóik Magyarországon	5
Döntő: a földrajzi fekvés • Népeségvesztés, 1960–1990 • Önkormányzatiság • „Aprófalvasodás” • Elszegényedés • Gazdasági környezet	
G. FEKETE ÉVA: Az aprófalvak gazdasági lehetőségei	9
A 21. század kihívásai • A válaszképességet behatároló tényezők • A gazdasági funkcióváltás alapjai • A gazdasági megújulás irányai • Összegzés	
HAMAR ANNA: Vidékfejlesztés és területhasználat	13
A földhasználat szerkezete • Területalapú vidékfejlesztési támogatás • Verseny a vidékfejlesztési forrásokért • Eltérő stratégiák	
VIRÁG TÜNDE: Szegénység és gettósodás	17
Csaphelyzetben • Gettósodás • Térbeli hátrányok • A gettótársadalmak jellemzői	
VÁRADI MONIKA MÁRIA: Kisiskolák és „reformok”	19
A „reform”: fontosabb lépések • Üzenetek és tettek • Hatékonyság és eredményesség • Hatékonyság és méltányosság	

Szerzőink

GLATZ Ferenc	akadémikus, igazgató, a Stratégiai Tanulmányok elnöke, MTA Történettudományi Intézet
G. FEKETE Éva	a földrajztudományok kandidátusa, tud. főmunkatárs, osztályvezető, MTA Regionális Kutatások Központja
HAMAR Anna	a szociológiai tudományok kandidátusa, ügyvivő szakértő, MTA Regionális Kutatások Központja
KOVÁCS Katalin	a szociológiai tudományok kandidátusa, tud. osztályvezető, MTA Regionális Kutatások Központja
VÁRADI Monika Mária	a szociológiai tudományok kandidátusa, tud. osztályvezető, MTA Regionális Kutatások Központja
VIRÁG Tünde	PhD, tud. munkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja

EZREDFORDULÓ

Stratégiai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik a História és a Technika mellékleteként.)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Uri utca 53.

Tel./fax: 356-0457

Kiadó: MTA Társadalomkutató Központ
1014 Bp. Országház u. 30. Tel.: 224-6700

Kiadói munkatársak: Kovács Éva,

Palovicsné Tihanyi Éva, Nagy Béla,

Horváth Imre és Kocsis Gabriella (borító)

Nyomdai munkálatok:

Mesterprint Kft., Bp., Vak Bottyán u. 30-32B.

Felelős vezető: Mádi Lajos ügyvezető igazgató

ISSN 1417-8826

be nem szabad önteni. Hiába érveltem, hogy itt éppen nem segélyprogramról van szó. De hát... Így a volt és új miniszterelnök által személyesen támogatott vidékpolitika okafogyottá vált. A törvényt – 2006. május–2008. január között – elfelejtették. A vidék mint téma a politika perifériájára szorult. Az új fejlesztési tervekben egy urbánus, mindent a pólusokra – azaz a vidéki nagyvárosokra – összpontosító gondolkodás jelent meg. Aminek lehet, hogy igaza volt, igaza lesz... Csakhogy.

Csakhogy a tudományos és a civil szféra nem hagyott fel a vidék tematikájával. A kutatók tovább folytatták részben a vidéki térségeken belül végbemenő társadalmi átalakulások szociografikus rögzítését (MTA Szociológiai és Politikatudományi Intézet, Kovács és Böhm), részben az MTA Regionális Kutatások Központja vidékfejlesztő specialistái – Rechnitzer, Csatári, Kovács Katalin, Fekete Éva, Kovács Teréz – folytatták egy-egy vidéki térség területigazgatási és térségszervezési változásainak értékelését. A gazdaság, a társadalmi átrétegződés, vonzáskörzetek fejlődéséről. És a Társadalomkutató Központban, valamint az akadémiai maradék Stratégiai Tanulmányok keretében folyt a vidéki térségeket érintő, nagy vidéki projektek kidolgozása. (Homokhátság, Kárpát-medencei Vízgazdálkodási Stratégia stb.) – A civil szférában folytatódtak a konkrét vidékfejlesztői aktivitások, ha csökkentett figyelemmel is. (Mindenekelőtt a Leader+ szervezetét kell említeni.) És folytatódtak a kevés politikai figyelemmel, de növekvő kormánytámogatással követett egyéb civil kezdeményezések. Amelyek, igaz, összefogottság nélkül, de mégiscsak ébren tartották a társadalom gondolkodásában a vidék tematikáját. És tovább működtek a kamarák, az önkormányzati szervezkedések. És ezek között a Párbeszéd a vidékért mozgalomból immáron egyesületté alakult akadémikus-értelmiségi kör.

A Párbeszéd 2007. januárban újra aktivizálta magát. Mondván: a szociál-liberális koalíció 2006. őszi totális önkormányzati veresége talán felhívja a politikusok mindkét csapatának – mind a kormánynak, mind az ellenzéknek – figyelmét: még a politika szempontjából is milyen fontos a vidék. Az egyik, a konzervatív oldal azért figyeljen oda, mert az országos választásokon elszenvedett veresége után végre vidéken győzhetett. A kormánykoalíció pedig azért fog remélhetően aktív vidékpolitikát folytatni, mert rájön arra: ejtette a vidékpolitikát az országos választások után, el is vesztette a vidéket a helyhatósági választásokon. Mindkét politikai táborból vezető szakértőket hívtunk meg (Stumpf, Pásztohy). Ők egyetértően beszéltek a vidéki térségek irányában folytatott politikai aktivitás fontosságáról. Én magam, mint a Párbeszéd egyesület elnöke, tavaly januárban, az EU-ra figyelmeztettem. Arra: 2005 szeptemberében az unió határozatot hozott a vidékpolitika szervezetének kiépítéséről a tagállamokban 2008. december 31-ig. Azaz: minden tagállamban egy vidékpolitikai hálózat épüljön ki

(kistérségi szinten). Ennek alakuljon meg országos vezető testülete. Amely testületet a végrehajtó hatalom finanszírozza EU-pénzekből, de amely megtestesíti a civil, a szakértői és politikusi társadalom együttműködését. (Kísértetiesen hasonlóan, ahogy mi azt elképzeltük 2005 májusában.) És 2007 januárjában azt mondtuk: a Párbeszéd Egyesület megkísérli a maga informális eszközeivel szorítani a kormányzatot az EU-előírások betartására és felajánlja segítségét az új vidékpolitika civil jellegének biztosításához. Ha kell, a közvetítő szerepet is vállalva az ellenzék és kormánykoalíció között, a megromlott civakodó politikai hangulatban. Merthogy, idéztük önmagunkat: „a Tiszának partjai nem pedig pártjai vannak”. A másik kedvenc mondatunkat, az 1980-as évekből, már csak egymás között idézve: „Politikusok jönnek-mennek, így van rendjén. De a nép és a Duna marad. Így van rendjén.”

2007. május 17. Ennek a Párbeszéd-aktivizálódásnak eredménye volt először egy hosszú távú településfejlesztési koncepció megvitatása, ahol a kormány részéről a Fejlesztési Ügynökség két államtitkára (volt miniszterek), valamint a politikai ellenzék és a civil társadalom, szakértők fogalmazták meg vitatéziseiket. (Lajosmizse, 2007. május 17. Nem kis szenvedéllyel beszélve.) Itt határoztuk el, hogy a legközelebbi fél év konferenciáját a kistelepülésekről szervezzük. Majd a tanyákról. (Miután a lajosmizsei konferencia területfejlesztési vitájának központjában a „bűv-fogalom”, a „pólusok”-nak a vitája állott. Igen kritikus hangnemben és érvekkel.) Ekkor állapodtunk meg Kovács Katalinnal, hogy a csoportjában évek óta folytatott aprófalvak-kistelepülések kutatásról beszámolót tart, konferencia formájában. És Csatári Bálinttal megegyeztünk abban: az Alföld Intézetben elkészült „tanya”-felmérést majd vitára bocsátja.

Nem ismertetem hosszabban a vidékpolitikai civil buzgalom történetét. Amely most is tart és folytatódik. Pl. 2008. januárban határoztuk el, hogy részt veszünk a vidéki uniós hálózat hazai kiépítésében, s hogy kérjük a kormányzatot: figyeljen oda az agrárkarokon beindított vidékfejlesztői szakellátására szakanyaggal. Mi vállaljuk a szakanyag szállítását, csak adjanak támogatást egy internetes portál – folyóirat – létrehozására. Itt tartunk most.

Mai konferenciákon az aprófalvak helyzete a téma. Ez a témakör nemcsak a 280 ezer ember, a több mint 1000 falu jövőjének újragondolására késztet, de természetesen az egész településpolitika hosszú távú újragondolására. Mi lesz a volt járások, vagyis a „kistérségek” jövője? Amelyeket immár Deák Ferenc óta háromszor is „leírt” a történelem, de napjainkban ismét szükségesnek látszanak. És mennyi elérhetőséget – közlekedést, internetet, telefont stb. – kell biztosítani az államnak az aprófalvas térségekben. Ismétlem, a mi szándékunk: az aprófalvak esetét az országos társadalmi-gazdasági és így településszerkezeti átalakulások részeként tárgyalni.